

Madárneves összetételek a növényvilág terminológiájában*

II.

kappanőr J: Arnica (Nsz. 157). R. 1807 előtt: *kappanőr* 'ua.' (Toldalék. Julow 406).

A nyelvújítás korában keletkezett. Diószegiék eléggé szerencsétlen szóalkotása, az új nemi nevek között is felsorolják (MFűvK. 356). A szókincs pere-mére sodródott, a botanika szaknyelvében sem hódított, mindössze két későbbi forrásban található meg. Pedig az ő nevezéktanuk anyagából nemigen hagytak ki neveket a későbbi szerzők. Az 1807 előtt a Debreceni Kollégium vezetőjének beadott Jelentéssel ellentétben a nem sokkal ezután nyomtatásban is megjelent Toldalékban (Julow 406) már felkiáltójellel javasolják a *kappanőr* nevet, mely be is kerül a Magyar Fűvész Könyvbe.

A névadás motivációja az volt, hogy az Arnica „herélt hímszállai ritkán látszanak a sűgáronn. Virágibann legtöbbször 5-hímszál porhon nélkül” (MFűvK. 479).

kotlóvirág J: Adonis vernalis; Taraxacum officinale (Péntek–Szabó 323). N. uo. 198: Kalotaszeg, Szucság | SzegFüz. 2: 166: Bonchida. A névadásnak mági-kus hiedelem az alapja, mely szerint a növénynek rontó hatása van a kotlóra, nem lesz csirkéje. Szucságon nem szabad leszedni, „mert nem lesz kotló”. Sztánán és Zsobokon „ne vigyük be, me megláttya a tyúk, nem tojik”. Kispetriben is ismerik, de nyilván ellenkező hatást tulajdonítanak neki, mert ott a tyúkok közé dobták, hogy tojjanak.

liba N. Nép és Nyelv 1943: 158: *liba* (Mindszent, Algyő) 'moha' | Nyr. 97: 338: Makkoshotyka 'a Salix caprea sárga virága' | MTsz.: Szentés 'moha a háztetőn' | Pais-émlékkönyv 320: Heves m. A moha *liba* neve a *belibásodni* (Mindszent: küvet *belibásodni*; Csöngöle: a kút *belibásodik* (uo.)) igével függ össze; amikor a kutat ássák az Alföldön, a téglák vagy a kövek közé mohagyepet tettek, hogy tartsa vissza a homokot. Ezek a moha-gyeppek kisarjadnak, és belepik a belső falat, szép zöldbársony bevonatot képezve. Erre mondják: *bezöldlibázik, liba*. Vö. még a *papatyi* (MTsz.: Nagykunság) szóval, mely szintén egyrészt 'zöldpihés kisliba', másrészt 'a ház nádtetején termő moha' jelentésű.

libabab J: apró, sárga színű babfajta (ÚMTsz. 3: 856). Bátaszéken használatos növénynév *riba bab* alakváltozatban.

libacsillaghúr R. 1807: *liba tsillaghúr* 'Stellaria alsine' (MFűvK. 272), 1862: CzF. 1: 997.

A csillaghúrok nemébe tartozó növény vízben tenyészik, innen a *liba* előtag. Az összetett szó utótagja a latin *Stellaria* (< lat. *stella* 'csillag') név mintájára keletkezett. A *Stellaria* m. *csillaghúr* neve önálló növénynevünk, szintén vízi-

* A tanulmány első részét l. Nyr. 126 [2002]: 48–71.

növényt jelöl [R. 1807 előtt: *tsillaghúr* (Julow 402), 1833: Kassai 2: 470, 1862: CzF. 1: 997], a nyelvjárásokban is ismeretes (MF. 689. SzegSz. 1: 242). A magyarba a latinból került, eleinte R. 1590: *czillag leuelő fű* 'Stellaria' (SzikszF. 27), 1706: *csillag szék* 'ua.' (PPNomH.) alakváltozatban. A *csillaghúr* Diószegi részfordítása; az Orvosi Fűvész Könyvben (357) olyan nevek sorában is olvashatjuk, amelyek: „a' Deákból fordítottak: ... *tsillaghúr*”. Sikeres genusnév. Csak a „nyelvészi lámpást” buzgón tartó Fialowskynak nem nyerte meg a tetszését, már 1878-ban (még hozzá a Magyar Nyelvőrben: 7: 264) a helyettesítendő nevek közé sorolta a szót. Akárcsak a nyelvileg szintén helyes és szép hangzású *csillagfürt* 'Lupinus' esetében, szörnyű javaslatokkal élt: a *csillagfürt* helyett: *gerezdes*, a *csillaghúr* helyett pedig: *lelleg*.

A tudományos *Stellaria* elnevezés a lat. *stella* 'csillag', *stellaris* 'csillagalakú' szón alapul; a növény virágjára utal, mely csillag alakú, szirmai sugarasan szétállnak. A *Stellaria* mintájára keletkezett a német *Sternmiere* 'ua.' (Boerner 386) név is.

A magyar *csillaghúr* tehát a lat. *stella* 'csillag' fordításának és a *húr* szavunknak összetételével keletkezett. Ez az utótag a növény vékony, húrszerű szárára utal.

libadió J: *Juglans regia* (Péntek–Szabó 325). N. uo. 244: *libadijő* (Mákó) 'nagy termésű'. Erdélyi, kalotaszegi népi diónév. Ugyanitt a különböző háziszárnyasok neveivel az eltérő méretű diófajták között tesznek különbséget. A *ruca-dijő* közepes nagyságú, a *tyúkdijő* pedig apró szemű termést hoz.

libadöglesztő J: *Ranunculus sceleratus* (MF. 374); *Caltha palustris* (MNöv. 68). R. 1895: *libadöglesztő* 'boglárka' (Pallas 11: 489). N. Beke 5: *zsibadöglesztő* (Somogy m. Marcali) | Nyr. 30: 100: ua. Vas m. | uo. 37: 94: *libaölőfű* (Tolna m.). Mérges növény, erre utalnak *víziméreg*, *farkasnevetőfű*, *sömörfű*, *sebesztőfű* társnevei is. A Vas megyei adat szerint az a hír van elterjedve e növényről, hogy „ahányat a gyerekek belőle letépnék, annyi liba döglük meg”. Somogy megyében, Marcaliban pedig, ha a házba kerül, a baromfi megdöglük tőle, Csöglén a libák halálát okozza a néphit szerint (Beke 5). A németben is a libát féltik a növénytől, erre utal a *Gänsegift* (tkp. 'libaméreg'), *Gänsemord* ('libagyilkolás'), *Gänsesterbe*, *Gänsetod* ('libahalál'), *Gansverrecker* ('libapusztító') (M. 147–8) elnevezés.

libafű J: (Dömsöd) tyúkhúr (MNöv. 118). R. 1835: *zsiba fű* 'Potentilla anserina' (Kassai 4: 124). N. ÚMTsz. 3: 856: H.nánás, Kék. Etnobotanikai terminus; arra utal, hogy a libák szívesen csipkedik ezt a növényt. Német megfelelője a *Gänsegras*, *Gänsekraut* (összesen 39 jelentéssel) (M. 147), N. *Gänserich*, *Gänsgraskraut* 'Potentilla anserina' (SchwäbWb. 3: 54).

libaláb J: *Angelica silvestris* (VN. 42). N. ÚMTsz. 3: 857: Domokos, Magyarórkereke | Vajkai 65: Borsa 'Chenopodium' | Ethn. 87: 212: Árapatak | BotKözl. 64/1: 24: Kalotaszeg. Az erdei angyalgököér – mely magas, erőteljes növény hengeres szárral – erdélyi neve a találó *libaláb*. A másik jelentés a *Chenopodium*, melynél a levelek alakja a motiváció; ezek a liba úszóhátyás lábára emlékeztetnek. A név tükörszava a hasonló jelentésű görög szavakból összetett latin elnevezésnek: *Chenopodium*, mely a gör. *khén* 'liba, lúd' és *pódiön* (*podion*) 'kis

láb, lábacska' (NytudÉrt. 71: 46) összetétele, és a nemzetközi botanikai nevezéktan szakszava. A latin műszó arra utal, hogy a növény levele libatalp alakú. Már Pliniusnál szerepel egy *chenopus* [< gör. *χηνόπων* tkp. 'libaláb' (uo.)] növénynév, melyet korai botanikai szaknyelvünkben is használtak; vö. 1585: *chenopus* (Cal. 188), 1604: *Chenopus* (MA.). Volt egy *Pes Anserinus* 'ua.' társneve is (már 1578-ban szerepel Melius Juhász Péter Herbáriumában). További tükörszavak: ném. *Gänsefuss* 'egész sor (15) növény neve' (M. 146), N. *Gansfuss*, *Gänfüssel* 'Chenopodium' (SchwäbWb. 3: 54), a. *goosefoot*, fr. N. *patte d'oie*, or. N. *guszínaja lapka*, r. N. *laba gîstei* (Szabó–Péntek 171), cs. *husia šlapka* (PE. 242), holl. *ganzevoet* (NytudÉrt. 71: 46). L. a *lúdláb* és a *libatopp* szócikket is.

libalábúfa J: hólyagfa (ÚMTsz. 3: 857). N. SzegFüz. 2: 165: Szucság 'Staphylaea pinnata'.

libalétra J: *Potentilla anserina* (MNy. 39: 252). R. 1835: Kassai 4: 120. A Komárom megyei Kürtön (ÚMTsz. 3: 857) használatos a *libalétra* társneve a *libapimpónak*. Az elnevezés motivációja a levelek elhelyezkedése. A latin elnevezés utótagjában is megvan a szárnyas neve: a lat. *anser* 'liba' jelentésű.

libamájpaszuly J: *Phaseolus vulgaris* convar. *vulgaris*; *nanus* (Péntek–Szabó 325). N. ÚMTsz. 3: 857: Szerep, Gacsály, Váncsod | SzamSz. 2: 36 | Péntek–Szabó 266: Nagykapus, Nyárszó. Ennek a babfajtának a szemeire, azok alakjára és színére utaló elnevezés. Az összetétel utótagja, a *paszuly* szerb–horvát eredetű a magyarban, végső soron görög növénynévre vezethető vissza.

libaméreg J: *Conium maculatum* (Tissier 73). A *nagybürök* társneve. Mérgező hatását már az ókorban ismerték. Az i. e. IV. században méregként használták a halálra ítélt politikusok ítéletének végrehajtásához. Többek között például Sokrates itta ki – fenéig – a méregpoharat, miután az athéni ifjúság megrontásáért vádat emeltek ellene.

A nagybürök szárának elülső része vörös-barna foltos, innen ered *maculatum* neve.

libaölőfű R. 1909: ua. 'Taraxacum officinale' (Nyr. 37: 94). Tolnában följegyzett nyelvjárási szó. Szintén a libákra káros, veszélyes növény elnevezése.

libaparéj J: *Chenopodium* (MNöv. 118). A *libatop* (cigányparéj uo.) népnyelvi elnevezése. Az összetett szó utótagja a magyar írásbeliségben már igen korai fölbukkanású (R. 1395: *porum*; *paraj* BesztSzj. 411) és ófrancia eredetű; vö. ófr. *porrey* 'póréhagyma' (TESz. 3: 100), mely a lat. *porrum* 'hagyma' folytatója.

libaperje N: KkSz. 277: *zsibapörgye* 'erős levelű perje fű'. A *perje* utótag a magyarban szláv jövevényszó, már az 1500 k. időből adatható (MNy. 21: 141), és az évszázadok során belső fejleményként különféle jelentései voltak.

libapimpó J: *Potentilla anserina* (EV. 39). R. 1807: ua. (MFüvK. 305), 1835: Kassai 4: 120, 1865: CzF. 3: 1486, 1873: Ballagi 2: 191. A szaknyelvi terminussá lett név a moldvai és erdélyi nyelvjárásokban is használatos: Gyógysz. 377: Gyergyó | Népismdolg. 30: Gyimesbükk | Zelnik 15: moldvai csángó | Péntek–Szabó 273: Mákó. A növény a falusi udvarok, libalegelők és libaüsztatók környékének libatrágyában gazdag, nitrogéndús talaját kedveli. Hasonneve a *pipefű* és a *lúdpázsit*. A libákhoz fűződő szoros kapcsolatát latin (lat. *anser* 'liba') és több

más nyelvű neve is tükrözi, megvan például az oroszban, vö. or. *guszinaja lapka* (tkp. 'libamancs') 'Potentilla anserina' (MO. 445) és a franciában, vö. fr. *herbe aux oies* 'ua.' (FMF. 453).

A *pimpó* a magyar növénytanban többféle kis, sárga virágú növényt jelöl. 1590-től adathozható a magyar írásbeliségben: „Lactuca erratica, sonchites, Hieracio: *pimpó*” (SzikszF. 20). Valószínűleg a – szintén gyomnövényeket jelölő – latin eredetű *pimpinella* növénytani szakszóval függ össze, mely azután nemzetközi vándorszóvá vált, folyamatos továbbélés, illetve kölcsönzés útján megvan az angolban, németben, franciában, olaszban és a spanyolban. Ismert a *lúd-pimpó* (CzF. 3: 1570) hasonló név is. A *libapimpó* összetételt Diószegi a „növények Régi és Népközt forgó Magyar nevezetei” között felsorolt *ezüsthátúfü* helyett gondolta szerepeltetni. A „Megállított Nevek” sorába a *Potentilla anserina* jelöléseként a *liba pimpó* (OrvF. 368) elnevezést javasolta. A *pimpó*val szemben Diószeginél a *timpó* a *Potentilla tormentilla* neve, melynek belül vöröslő gyökerei miatt *vérfü*, *vérgyökér* neve is volt. A régi fűvészek külön fajnak hitték, és *tormentilla* néven foglalkoztak vele (a *tormentum* 'kín, gyötrelem' vagy a csikarást, bélgörcsöt jelentő *tormina* latin szó kicsinyített alakja: mert vérhas ellen használták. Csapó: „vérhas, vagy egyéb nagy hasfolyást meg lehet állítani a gyökérével”). Szintén a *liba* állatnév megfelelőivel alkották az alábbi német és szláv növényneveket: ném. *Gänse-Fingerkraut*, cs. *mochna husi*, or. *lapcsatka guszinaja*, le. *pięciornik gęsi*, szb–hv. *guščija petoprnsnica*, szlk. *nátržnik husi* 'Potentilla anserina jelentéssel' (Weeds 1348).

A *Potentilla* genusnév a lat. *potens* 'erős' kicsinyített alakja. Magyarázata az, hogy a növény gyógyfü hírében állott.

libarózsa J: *Taraxacum officinale* (Nyr. 44: 404). N. ÚMTsz. 3: 857: Nagyszalonta | Beke: Szókinccs és néphagyomány. Bp., 1948. 13: Arad m. Erdőhegy. A *libavirág* társneve. A tájnyelvi kifejezés valószínűleg a németből származik, a *Gansrose* 'Chrysanthemum leuc.' (M. 147) tükörszava. (Fennállhat természetesen a névadásnál a gondolkodás analóg volta is).

libaszáj J: *Antirrhinum majus* (NyIrK. 34: 28). Az erdélyi tájnyelvi név szintén a dísznövény sajtós virágjára utaló elnevezések közé tartozik. A leggyakoribb név a *tátika*, *tátíngó*, *tátogató*, melyekben a *tát* ige valamelyik származékát találjuk. Egy másik elnevezés-típust képvisel a *libaszáj* és hasonnevei; vö. *orosz-lánszáj*, *szamárszáj*, *tátotyszáj*, *tátotyszájú virág*.

libaszórú bab N: SzlavSz. 2: 182: *libaszórú bab* 'babfajta: olyan mint a vajbab, csak nem kerek' | MNyj. 15: 136: Kórógy. Szlavóniában használatos nyelvjárási név.

libatalp J: *Chenopodium bonus-henricus* (MNöv. 149). R. 1895: ua. (Pallas 11: 490).

A *paréjlibatop* (lúdlábfü) egyik tájnyelvi elnevezése. Ez régóta gyógynövény, szaponinokat tartalmaz. Gyógyhatására utal a tudományos elnevezésben szereplő díszítőjelző, a *bonus-henricus* 'jó Henrik' is. A *libatalp* elnevezést a nyelvújítás korában fordították magyarra (a *-top* utótag 'láb' jelentésű), az utótag a *topog*, *toppan* családjába tartozó *topp*, *top* 'lépés; lábnyom; a lábfejnek alsó része; láb' (MTsz.) főnévvel függ össze. A *libatalp* tükörszava a németben a *Gänsehaxen*

'Aegopodium pod., Potentilla anserina', *Gänsepfote* 'Alchemilla vulg.' (M. 147), a románban a *talpa găștei* 'Chenopodium rubrum' (RM. 490). A *Chenopodium* magyarázatát lásd a *libatop* szócikkében.

libatíppan J: Potentilla anserina (ÚMTsz. 3: 857). A *libapimpó* Hajdúnánáson, Hajdúszoboszlón (uo.) és a Hortobágyon (Herman:Pászt. 681) használatos neve. Az összetett szó 1677-től adathozható, *típpan* utótagja a TESz. szerint (3: 923) ismeretlen eredetű, illetve egy lehetséges etimológiai kapcsolat vetődik föl a *píppan*-nal. Valószínűbb azonban, hogy a következő szócikkben szereplő *libatop* névvel függ össze [$>$ *libatoppán* $>$ *libatíppan*].

libatop J: Chenopodium (MNöv. 119). R. 1807: *libatopp* 'Chenopodium' (MFűvK. 186), 1813: OrvF. 186, 1824: Magyarázat VIII :8, 1838: Tsz., 1841: NövTan. 369. N. Nyárady 33: *libatopp* (Marosv.h.) | MNöv. 118: *libatoppán*. Genusnév, nyelvújítási tükörszó latin mintára. Szó szerinti fordítás, Diószegiék tudatos műszóalkotása a lat. *Chenopodium* megfelelője. (Azok között a nevek között is felsorolják, amelyek „a Deákbold fordítódtak” /MFűvK. 357/.) A latin szó pedig – Linnétől – görög elemekből áll [$<$ gör. *chen*, genitív *chenos* = liba; *podion* = lábacska]. A növény levelére utal, melynek alakja a liba talpához hasonlítható. Vö. a *goosefoot*, ném. *Gänsefuß*, fr. N. *patte d'oie*, cs. N. *husia šlapka*, or. N. *gúszínaja lapka* 'ua.' (TESz. 2: 766). Mint arra Kiss Lajos (NytudÉrt. 71: 46) felhívja a figyelmet, a *libatopp*-ot, amelyet hamarosan egy *p*-vel kezdtek írni (pl. 1838: *libatop* /Tsz./), a nyelvújítás ellenzői helytelenítették. Fialowsky (Nyr. 7: 264) szerint a *lúdlábfű*-vel kellene fölcserélni, Borbás (Pallas 11: 490) pedig a *libatalp* elnevezést javasolta. Érdekes, hogy Arany János védelmébe vette (Szalontai János álneven, in Nyr. 7: 458). Kiss Lajos szerint (i. h.) a nyelvjárásokba nem hatolt be, az ÚMTsz. anyagában nincs rá adat, a fenti marosvásárhelyi adatközlő azonban azt bizonyítja, hogy ismert már, és megvan *libatoppán* 'Potentilla anserina' (MNövSz. 118) jelentésű nyelvjárás alakja is. Diószegiék műszóalkotásáról különben Rab János véleménye (PE. 42) az, hogy fölösleges volt, mert a nevet már Melius bevezette 1578-ban ugyanilyen tükörfordítással: „Pes anserinus, azaz ludláb”. Sőt, annál inkább igaza van, mert nem is Melius szóalkotása ez, hanem már a Herbariumnál korábbi forrásokból, a Murmelius lexikonból és a Gyöngyösi szótártöredékből is adathozható a *lúdláb*; vö. 1533: *lud lab* 'Anserinus pes: eyn genßfuss' (Murm. 1037), 1560 k.: ua. 'Cenopus pes' (GyöngySzt. 4356).

libavirág J: 1. Potentilla anserina; 2. Ranunculus acer (MNöv. 118). R. 1895: *libavirág*, *zsibavirág* 'boglárka' (Pallas 11: 490). Rendkívül nagy ismertségű a népnyelvben, a fenti, valamint *Primula*, *Bellis perennis* és *Taraxacum officinale* jelentéssel használatos a nyelvjárásokban: ÚMTsz. 3: 858: Szatymaz, Torda, Nagyszalonta, Bustyaháza | SzegSz. 2: 47 | KkSz. 277 | Nyr. 41: 291: Veszprém m. Csögle, Felsővisó | uo. 40: 283: Győr m. Ásvány | uo. 10: 332: Sopron és Vas m. | uo. 27: 95: Somogy m. | NyIrK. 34: 42: Erdély | Ethn. 3: 60: Körmend vid. SzegFüz. 2: 164: Torda | Kovács 30: Szigetköz | MiTsz. 73: Mihályi. Mivel a *Taraxacum officinale* virágai sárgák, Cegléden ezt a növényt *sárvirágnak* (azaz 'sárga virág'-nak) is hívják; a *libavirág* a sárga színű, pelyhes kis libáról kapta a nevét. Idetartozik a *pipevirág* elnevezés is (Erdélyben a *pipe* 'fiatal liba' jelentésű). A *zsiba* hangutánzó szó a népnyelvben 'kis libát' jelent. Ugyanakkor

a növény leveleit a libák élvezettel csipkedik, ez is motiválhatta a névadást. Megvan a németben is szó szerint; vö. *Gänseblumen* 'Potentilla anser., Bellis perennis, Ranunculus acer és még további 15 növény neve' (M. 146), N. *Gänseblume*, *Gansblume* 'Chrysanthemum', *Gänseblümlein* 'Bellis perennis', *Gansblum* 'Taraxacum officinale' (SchwäbWb. 3: 52).

libázsásza J: *Arabis turrita* (MNöv. 118). R. 1911: ua. (Nsz. 178). Szaknyelvi szó, tükörfordítással került át a németből. Vö. *Gänsekresse* 'ua.' (M. 147). A liba tavasszal szívesen csipegeti a leveleit. Az összetett növénynév *zsásza* utótagja az – OklSz. szerint – már 1544-től adatolható a magyar írásbeliségben: *sasa* alakban. Eredete ismeretlen. Társneve, a *tornyos ikravirág* előtagja a libázsásza tudományos *Arabis turrita* [< lat. *turris* = torony] 'arab torony' elnevezésének mintájára keletkezett.

óriáslibatop J: *Chenopodium gigantum* (Horváth Gy.: Kül kerti növ. Bp., 1987. 120). Mint azt tudományos nevének utótagja is mutatja, szokatlanul nagyra növő libatopféle, a 2,5–3 métert is eléri a magassága. (A *Chenopodium* magyarázatát lásd a libatop szócikkében.)

parajlibatop J: *Chenopodium bonus-henricus* (uo.). R. 1916: *libatopp paraj* 'vadsóska' (A Kert 22: 590). A valódi paraj vagy spenót megjelenése előtt, az ókortól kezdve általánosan fogyasztották, kedvelt főzeléknövény volt. Hasznosságára utal a tudományos elnevezésben szereplő díszítőjelző, a *bonus-henricus* 'jó Henrik' fajnév is.

lúdcölöpfá J: *Xylia* (P. 166). A tudományos név mintájára alkotott terminus, mely a gör. *xylon* 'fa, fatörzs' szóból származik. A *burmai lúdcölöpfá* 'Xylia dolabriformis' (uo.), melynek német neve szintén *burmesische Eisenholz* (PbF. 482), szokatlanul kemény, igen értékes fafaját jelöl, mely mindenekelőtt a hajó- és házépítő iparban használatos.

lúdfiak étke J: *Cerastium caespitosum* = réti madárhúr (MNöv. 120). R. 1939: *lúdfia étke* 'pipehúr' (Natter 112). Az elnevezésnek az az alapja, hogy a növényt a kis libák csipegetik. Latin *cerastium* [< gör. *keras* = szarv] neve a növény magján a tok alakjára utal. Német neve szintén *Hornkraut* (PbF. 124), azaz 'szarvfű'.

lúdfű J: *Arabidopsis* (P. 166). R. 1832: *lúd-fű* 'Anserina' (Kreszn. 2: 23). A lat. *anserina* [< lat. *anser* = liba] szintén ebből az állatnévből képzett, akár a ném. *Gänsefingerkraut* (PbF. 82), ill. *Gänsekresse* 'Arabis' (Genaust 71).

lúdhátúfű J: *Potentilla anserina* (Gyógyn. 25). A *libapimpó* alakfestő etnobotanikai elnevezése Erdélyben, Csíkszereda környékén.

lúdhizlalófű J: *Potentilla anserina* (MNöv. 118). R. XVII. sz.: *lud hizlalo fw* 'Potentilla; vad makhoz hasonló fw' (Ért. 236). A *libapimpó* számos társnevének egyike. A legtöbb ezek között arra utal, hogy a fű ezeknek a baromfiaknak fontos takarmánynövénye, a libák előszeretettel legelik; vö. *libavirág*, *libatoppan*, *lúdláb*, *lúdpázsit*, *pipefű*, *pipehúr*, *récefű*, *zubavirág* (uo.).

lúdhúr J: 1. *Minuartia* (P. 149); 2. *Stellaria media* (MNöv. 196). R. 1578: *ludhúr* 'Morsus gallinae' (Herbarium 181a), 1775: Csapó 286, 1807: MFüvK. 213 és 384. A szaknyelvi szó behatolt a nyelvjárásokba is, ma számos vidékünkön használatos: ÚMTsz. 3: 915: Kék, Makó, Nagyszalonta, H.böszörmény,

Hódmezővh., Szabolcs vm. | Molnár 30: Zemplén | Kassai 4: 120: Hegyalja | Szeg-Sz. 2: 64 | SzamSz. 2: 46. Ezt a növényt arról a háziszárnyasról nevezték el, amelynek kedvenc eledele (mint Melius írta: „hogy a ludoc efzik”, Csapó szerint: „köz haszna: a' ludak igen fzeretik ez füvet enni, kivált a' Libák ... meghiznak tőle”); az utótag magyarázata pedig a növény szárainak húrformája (*húr* = bél). A jelölt növények szárának hosszúsága, hajlékonysága, kerek, csőszerű keresztmetszete, baromfíbéhez való hasonlatossága motiválta a névadást.

A *lúdhúr* a mai növénytani szaknyelv részévé a debreceni füvészkönyvnek köszönhetően vált. Az elnevezés Diószegiéknél már 1807 előtt szerepel a mű szerzőinek egy Jelentésében (Julow 401), melyben a „Linne rendi szerént” írandó „Debreceni Florához” az általuk javasolt növényneveket véleményezni kérik: „közöljük azért most előre tsak a' 13 első seregekben lévő Nemi neveinket, ezzel az alázatos kérelemmel, hogy az ahoz értő érdemes hazafi társaink, méltóztassanak ezeket megrázogatni, bárdolni, változtatni a' mint helyesebbnek ítélik; és mind ezek felől, mind más ide tartozó dolgokban való értelmeket, akar a' közönséges Újság Levelek által, akar más módon tudunkra adni”. Diószegi később is több név helyett a *lúdhúrt* szerepeltette, így pl. 1813-ban a „Népközt forgó magyar nevezetek sorában említett *árnyékszeretőfü* helyett a „Megállított nevek” közé a *gyenge lúdhúrt* (OrvF. 364), sőt a *pipehúr* helyett is ugyanezt (uo. 384) javasolta.

A korábbi forrásokban szereplő *Alsine* értelmezés a régi latin növénynévvel függ össze; vö. lat. *alsine* (Plinius 27: 23) < gör. *alsíne* (Theophrastos), mely számos újlatin nyelvben is megvan.

lúdhúrképű füzike J: *Epilobium alsinifolium* (P. 94). Jelzős összetétel. Az elnevezés *füzike* utótagja önálló növénynevünk, névadási motivációja a jelölt növény leveleinek hosszúkás, keskeny, lándzsás formája, melyek a füzfa leveleihez hasonlatosak. A R. *füzike*, *füzlevelű fű* (MF. 741) nevekből keletkezett a *piros füzény*, *réti füzény* 'Lythrum salicaria' (uo.) szaknyelvi terminus. Benkő József szövekezős szerkesztése a *füzény* (NclB. 335), mely osztatlan sikert aratott (1798: *füzény-fű* /Veszelszki 289/), és mindmáig használatos (több tekintetben a MFűvK. szerzőire irányadó volt Földi, az ő ajánlása nyomán vették föl művükbe a *füzényt* is /282/).

Az *Epilobium* német neve *Weidenröschen* (Genaust 230), melyben a *Weide* 'füzfa' jelentésű. A lat. *alsinifolium* szintén a levélre utal.

lúdkása J: *Rumex patientia* (Kovács 36). A *lúdkása* név a Szigetközben a *paréj lórom* népi társneve, Kimlén az útszéli zsázsa a *lúdkása*. A név motivációja az, hogy a növények magját libáknak adták korpával keverve.

lúdkék J: 1. szelídcsorbóka; 2. keszeg saláta (MNöv. 120). R. 1894: *lúdkék* 'Lactuca scaiola' (FöldrKözl. 75). N. MTsz. 1: 1368: Balaton mell. | ÚMTsz. 3: 915: Sümeg, Órisziget, Zalafelvid.) | NéprÉrt 33:237: Cserszegtomaj. A középkorban a *kék* szó 'saláta' jelentésű volt, a név tehát tkp. *lúdsaláta*. Az összetétel *lúd-* előtagja arra utal, hogy a háziszárnyasok fontos takarmánynövénye.

lúdláb J: *Potentilla anserina* (MNöv. 118). R. 1533: *lud lab* 'Anserinus pes: eyn genßfuss' (Murm. 1037), 1560 k.: GyöngySzt. 4356, 1578: Herbarium 87, 1585: Cal. 188, 1590: SzikszF. 74, 1604: MA., 1655: ACsere: Enc. 235, 1664: Posoni kert 99, majd a későbbi századok folyamán végigvonul ez a terminus szinte mindegyik orvosbotanikai és füvészkönyvben, szótárakban és lexikonokban. De

a népnyelvben is használatos; érdekes módon elsősorban a moldvai és erdélyi nyelvjárásokban: ÚMTsz. 3: 915: Tatrang, Székelyföld, Nyárádselye | MNy. 4: 32: Réty | Nyr. 37: 377: csángó név | Gyógysz. 377: Gyergyó | SzegFüz. 2: 164: Selye | Gyógyn. 20: Csíkszereda.

A magyar elnevezés tükörszó, magyarázatát és az idegen nyelvi párhuzamokat lásd a *libaláb* szócikkben. A névadásnak az a szemléleti alapja, hogy – mint azt Mélius J. P. már 1578-ban írta (Herbarium 87) – „a leuele olyan mint a lud talpa”. A tudományos elnevezésében szereplő *anserina* a lat. *anserinus* 'liba-' (*pes anserinus* 'libaláb' /Plinius/) jelentésű; folytatója a fr. *ansérine* 'lúdláb' (Genaust 65).

lúdlábfa J: (Vas m., Zala m.) juhar (MNöv. 120). R. 1898: N. *ludláb-fa* 'jávori-harfa' (Körmend) (Nyr. 27: 96). N. ÚMTsz. 3: 915: Maróc | Herman:Pászt. 669: Körmend, Vas m. | Nyr. 97: 332: Baranya m. Metaforikus etnobotanikai terminus.

lúdláblaboda J: *Chenopodium murale* = kőfali libatop (MNöv. 120). R. 1783: *lud-láb laboda* 'ua.' (NclB. 344). Benkő József névadása a ném. *Gänsefussmelde*, fr. *pate d'oye* mintájára. A mai szaknyelvi *kőfali libatop* terminus alapja a ném. R. 1783: *Mauren-Gänsefus* 'ua.' (NclB. 344).

A latin *chenopodium* [< gör. *chen*, genitív *chenos* = liba; *podion* = lábacska] 'libaláb' jelentésű. *Kőfali libatop* neve – akár a latin elnevezés *murale* 'falakon nővő' utótagja – a növény termőhelyére utal. A *laboda* utótag szláv eredetű kölcsönszó nyelvünkben, korai (XIV. sz. előtti) átvétel.

lúdmák J: *Papaver rhoeas* (MNöv. 153). R. 1896: ua. (Nyr. 24: 431). N. ÚMTsz. 3: 915: Mátraalja | MNyj. 6: 138: Felvidék, Zsip | MTsz. 1: 1368: Mátra vid. A lat. *papaver* növénynév 'mák' jelentésű. A *rhoeas* [< gör. *rhoia* = gránát-alma] talán a mák virágának színére utaló név. Dioscoridesnél a *rhoias* növény egy olyan mákfajta, amely a leveleit gyorsan ledobja. Ezért esetleg inkább a gör. *rhein* 'folyik' szóval függ össze a lehulló viráglevelek okán.

lúdmájbab J: *Phaseolus*. N. Ethn. 87: 217: *zöd hővejkü lúdmáj faszujka* (Háromszék, Árapatak) 'Phaseolus vulgaris var. ellipticus'. A számtalan bab-fajta elnevezéseinek sorában ez szintén metaforikus terminus. L. a *libamájpa-szuly* szócikkét.

lúdnyelvűfű J: (Dunántúl) *Plantago lanceolata* = lándzsás útifű (MNöv. 115). N. Ethn. 5: 37: *ludnyelvű fű* (Acsádvidék, Vas m.) 'Plantago lanceolata'. A levél alakja a névadás alapja. Szintén e növény leveleire utal két hasonneve, a *kigyólevelűfű* és a *kigyónyelvűfű* (MNöv. 115).

lúdpázsit J: *Potentilla anserina* (MNöv. 118). R. 1583: *lud pájít* (Atrebatis 7), 1584: NomPann. 222. A *lúdpázsit* virágai sárgák, vizenyős réteken terem, mint Csapó írja (164): „a' Ludak kedvellik ez füvet”. Ezért jött létre a németben is a *Gänserich* (Term. 1939: 207) és a cs. R. *husy maydlo* (Erlanger Herb. 179) neve. Egyébként a szláv eredetű *pázsit* szavunk eredeti jelentése a különböző szláv nyelvekben 'amiből élnek', de a *pa-* jelentéktelenítő igekötővel 'amiből az állatok élnek', tehát 'legelő' > 'a leggyakoribb fűféle' (SzJsz. 406). A *pázsint* változat a magyarban gyakori nazalizáció eredménye.

lúdpimpó R. 1865: *lúd-pimpó* 'Potentilla anserina' (CzF. 3: 1570). A *liba-pimpó* hasonneve. A *pimpó* utótag 'pihés aprójszág' jelentésű; a sárga, pihés, fiatal lúd neve a sárga virágra utal az összetételben.

lúdposz R. 1832: *lúdposz* (Kreszn. 2). N. ÚMTsz. 3: 916: Rábagyarmat, Z. baksa, Csákánydoroszló, Alsóőr, Kőszeg-Hegyalja, Győrvar) 'pöfeteggomba' | MNy. 38: 346: Felsőőr vidéke 'ua.'. Összetétel útján keletkezett kéttagú név. Összefügg a *lóposz*, *disznóposz* hasonnevekkel. A *posz* utótag magában is szerepel: *posz* (Háromszék m.), *possz* (Vas m. Kemenesalja), *poszgomba* (Tolna m. Dombóvár) (MTsz.), de ide tartozik a *banyaposz* (MNy. 1: 428), és a *vinasszonypossz* (Nyr. 30: 100) 'pöfeteg gomba' jelentésű gombanév is. A *posz* eredeti jelentése 'crepitus, pedor' (1604: *poß* /MA./), ill. 'gomba, pöfeteggomba' (1706: MNy. 2: 322). A *poszog*, *posszan* hangutánzó szócsaládhoz tartozik, hangalakja a szűkebb résen kiáramló levegő hangját érzékeltethette.

Gomba jelentése elvonással alakult ki. A régi latin tudományos névben Beke magyarázata szerint (19) „a *bovista* a pöfeteg német *Bovist*, alném. *Pofist* nevéből alakult, ez pedig annyi, mint *Pfaufist*, azaz 'pávaposz'. A *Fist*, kfn. *vist*, németalf. *veest*, angolszász *fist* a. m. 'visium, ventus tacitus'. De a *Fist* magában is a pöfeteg neve, l. például a következő összetételekben: *Bubenfist* 1598, *vohen-vist* 'Fist von Füchsen' 15. sz., *Weiberfist*, *Hexenfist*, *Staubenfist*, *Hundsfist*, *Krähenfist*, *Wolfsfist* és *Wolfsfurz* (vö. lat. *crepitus lupinus*). A franciában is: *vesse-de-loup*". A fr. *vesse* szó valóban 'halkan kijövő fűvás, szellentés' jelentésű, a *vesse-de-loup* pontos megfelelője a ném. *Wolfsfist*, de különösen a *Wolfsfurz* (Genaust 356). Ezek szintén a középkori latin *Lycoperdon* elnevezés mintájára alakultak ki, mely a gör. *lykos* = farkas és a *pérdesthai* = szellenteni, *pordé* = szellentés szavak összetételéből jött létre.

lúdretenőfű J: *Lunaria rediviva* (MNöv. 80). R. 1604: *ludrettentő fű* 'Chenomichon' (MA.). 1783: NcIB. 429, 1833: Kassai 3: 446. A régi forrásokban megadott *chenomicon* név a gör. *chen* 'liba' szóból képzett. Nyilván mérgező, a libákra veszélyesnek tartott növény neve volt. A mai tudományos *Lunaria* [< lat. *luna* 'hold', *lunaris* 'holdhoz hasonló'] motivációja az, hogy a növény kelyhének éréskor pergamenszerű, ezüstösen csillogó válaszfalai a félholdhoz, illetve a teleholdhoz hasonlítanak. A *lúdretenőfű* társneve, a *holdviola* (MNöv. 80) is erre utal; a németből való tükörfordítással; a *Mondviole* 'ua.' (Genaust 352) átvétele.

lúdtalp J: *Chenopodium bonus-henricus* (Kovács 35). A *paréj-libatop* neve a Szigetközben. A tud. *Chenopodium* [< gör. *chen* 'liba', *pódion* 'lábacska'] mintájára alakult, akár a ném. *Gänsefuß* 'ua.' (Genaust 149) vagy a rokonnyelvi cser. *kombo-lapan* 'ua.' (Nyr. 51: 45) tükörszó. Egy fűféle neveként a románban is használatos, vö. *talpa-gîstei* '*Leonurus cardiaca*' (DRM. 513).

lúdtalpu J: *Gänsefüssler* (MNy. 2: 374). R. 1828: *lúdtalpu szőlő* (AgrTört-Szempl. 1981/1-2: 106), 1838: MNy. 64: 466, 1865: CzF. 3: 1570. N. BorFüz.: ua. (Eger) | Útm. 35: *lúdtalpu* 'kadarka' (Nógrád). A szőlőfajta egyik jellegzetes részét írja le az alakfestő terminus, nevezetesen a levél alakját, mely a lúd talpához hasonlít. A szőlőnév megvan a németben is; vö. R. 1836: *Gänsefüßer*, *Gänsefüßler* (BM. 90), 1870: *Gänsefuß*, *Gänsefüsser* 'fehér tramini' (DWb. 4|1: 1269).

lúdvirág J: *Caltha palustris* (ÚMTsz. 3: 916). Göcseji elnevezése a *mocsári gólyahírnek* (*lúdvirág*). Termőhelye azonos a libák kedvelt tocsogóival.

lúdzab J: gyomnövényfajta (ÚMTsz. 3: 916). Hódmezővásárhelyi népi növénynév. A *zab* gabonanevünk déli szláv eredetű kölcsönszó, már igen korán, 1264

óta (Oklsz.) adathozható a magyar írásbeliségben. Eredeti jelentése 'lóabrak' volt, a szó nyilván összefügg a *zabál* igével. A *zabos* származék 'mérgező' jelentése pedig azzal, hogy a zabbal megettetett ló igen élénk.

pávaárpa J: legyező árpa (Pallas 13: 866). R. 1895: ua. 'Hordeum zeocriton' (Pallas 11: 356). Metaforikus szaknyelvi szó. A pávafarkhoz hasonlítja a név ezt az árpafajtát azért, mert terebélyes kalásza jellemzi. Erre utal *legyezőárpa* társneve is.

pávafarkfű, pávafarkú salamonpecsét J: Polygonatum verticillatum (EV. 272). R. 1783: *páva-fark-fű* 'Convallaria verticillata' NclB. 357), 1807: MFüvK. 232. Benkő József révén került a magyar növénytan szaknyelvébe; nyilván erdélyi zoomorf etnobotanikai terminus alapján. A névadás magyarázata a hosszú csövű virág, mely nagy levelek tövéből nő. Jellegzetes, egyenes, el nem ágazó szára van, melyet hosszú, keskeny levelek borítanak. Szára magas, soklevelű, a levelek örvösen állnak, szálas-lándzsásak. Az utótag a német *Salomonssiegel* 'Polygonatum' (PbF. 362) tükörfordítása, megfelelői több más nyelvben is használatosak, vö. r. *pecetea-lui-Solomon*, fr. *sceau-de-Solomon*, a. *Solomon's seal* 'ua.' (Bejan 160). Ennek magyarázata az, hogy a *salamonpecsét* fehér, húsos gyökértörzse korlátozott növekedésű tagjain az előző évi föld feletti hajtás elhalása után kerek, lapos, pecsétnyomászerű heg keletkezik. (Ahány sebhely leolvasható, annyi éves a rizóma).

pávafoltos szellőrózsa J: Anemone pavonia (P. 237). Az előtag a tudományos elnevezés utótagjának megfelelően – melynek jelentése 'pávaszerű' – a növény virágját hasonlítja a páva farktollának végén lévő kerek, színes, virágszerű mintához. Az utótag pedig valószínűleg a németből való, vö. *Windröschen* 'ua.' (PbF. 80), azaz 'szellőrózsácska'; a végső forrás pedig a lat. *Anemone* előtag, mely a gör. *anemos* 'szél' szóra vezethető vissza. Az elnevezést az motiválja, hogy a növény vékony száron nyíló légies virága a legkisebb szellőben is ring.

pávaliliom J: Tigridia pavonia (MNöv. 150); **pávavirág** J: ua. (Priszter 132). A *pávaliliom* hasonneve. A *páva* állatnév a latin névből került a magyar szaknyelvi szóba; vö. lat. *pavo* 'páva', *pavonius* 'pávaszerű'. A találó elnevezés a növény virágjának csodálatosan szép színezése alapján jött létre. Ez a virág a pávatoll szeméire emlékeztet. A magyarban nevezik *tigrisliliom*nak is (tévesen).

pávamák J: Papaver pavonium (P. 172). Tükörszó, a *Papaver* régi latin növénynév 'mák' jelentéssel; a *pavonium* utótag pedig a lat. *pavo* 'páva' madárnévből képzett. A magyar írásbeliségben 1395 k. („papauer: mak” /BesztSzj. 480/) főlbukkanó szó szláv eredetű; vö. blg. *mak*, szb–hv. *mak*, szln. *mák*, szlk. *mak*, or. *mak* 'mák' (TESz. 2: 823). A délszlávból való a rom. *mac* 'ua.' (uo.).

pávaszem J: Ferraria undulata (MNöv. 150). R. 1911: *páva szem* 'Ferraria tigridia' (Nsz. 231). Nálunk nem honos növény „műneve”.

pávatóllvirág N. MNy. 29: 319: *páhatullu-virág, pátulluu-virág* (Bogdánfalva) 'Andropogon ischaemum'.

páva-vénuszfodorka J: Adiantum pedatum (P. 267). A *vénuszfodorka* tudományos elnevezésének első tagja régi növénynév; vö. lat. *adiantum* (Plinius 22: 62), mely a gör. *adíanton* (Genaust 38) átvétele. A növény magyar társnevei, a *vénuszhaj, vénuszhajpáfrány* latin–görög mintára keletkeztek; vö. középlát.

capillus Veneris (uo.), tkp. 'Vénuszhaj'. (Fennáll a német közvetítés lehetősége is.) A görögben nevezték a növényt *trichomanés to mélannak* és *trichomanés to leukonnak* (Theophrastos 7, 14: 1), azaz 'fekete vagy fehér nőhajnak'. Az *Adiantum* német nevei is antik mintára alakultak; vö. *Frauenhaarfarn* (Boerner 59), *Frauenhaar* (uo. 364), *Venushaar* (uo. 389), azaz 'nőhaj, nőhajpáfrány; Vénuszhaj'.

A *pipe* elnevezés Erdélyben 'fiatal liba' jelentésű. Háromszék, Udvarhelyszék, Gyergyó és Csík falvaiban a *pipe*, *pípe*, *pipä*, *pipë*, *lutpipe*, *lútpipe*, *lutfiju* 'kisliba; Gänsekücken' (SzékNySz. 257) értelemben használatos. Az itt következő növénynevek a *liba* előtagú szócikkek neveivel függenek össze. A jelzői előtag többnyire a jelölt virágok sárga színére utal.

pipeburján J: *Galinsoga parviflora* (Péntek–Szabó 329). A kalotaszegi Vis-tán használatos.

pipefű J: *Potentilla anserina* (MNöv. 118). R. 1781: *pipe-fü* 'Potentilla: Anserina' (NomVeg. 419), 1807: MFűvK. 305, 1832: Kreszn. 2: 132, 1835: Kaszai 4: 124. A népnyelvi elnevezés a moldvai és erdélyi nyelvjárásokban használatos: MNy. 4: 33: Réty | Zelnik 15: Diószén (csángó) | Gyógysz. 377: Gyergyó | Péntek–Szabó 294: Mákó | Gyógyn. 25: Csíkszereda. A termőhelyre vonatkozik (libapást, lúdlegelő). Hasonneve a *récefű*. Német *Gänserich* (Műsz. 365) neve is erre utal: „szeret olyan nedves helyeken teremni, a'hol a' ludak magok élelemeket keresik”. Ennek alapján került – Benkő József révén – a magyar botanika szaknyelvébe, aki az erdélyi N. *pipe* szót használta a *liba* helyett. A növény tudományos nevének *anserina* utótagja is ezzel az állatnévvel van összefüggésben: lat. *anser* 'liba'.

pipehízaló J: *Cirsium canum* (Szabó–Péntek 130). N. 66: ua. (Sóvárád) 'Cirsium fajok'. Hasznos növény nyelvjárási elnevezése Erdélyben. Sóvárádon a háziszárnyasokkal ezt a vadnövényt etetik.

pipehúr J: 1. *Potentilla anserina*; 2. tyúkhúr; 3. *Cerastium vulgatum* = réti madárhúr; 4. *Veronica hederaefolia* = borostyánlevelű veronika (MNöv. 153). R. 1578: *pipe húr* (Herbarium 182), 1706: PPNomH., 1775: Csapó 286, 1780: *pihe hur* (ez nyilván nyomdahiba eredménye, *pipehúr* helyett) (Phytologicon 97), 1807: MFűvK. 213. Különféle növények neveként, szinte csak a keleti, az erdélyi nyelvjárásokból adatolt etnobotanikai terminus: Molnár 30: Zemplén | Péntek–Szabó 292: Bánffyhungyad, Gyalu, Ketesd, Kiskapus, Magyarbikal, Nagykapus, Szucság, Tordaszentlászló, Váralmás, Zsobok, Türe | Ethn. 87: 206: Árapatak | Nyr. 28: 237: Zilah vid. | Vajkai 66: Borsa | SzegFüz. 2: 165: Szászfenes, Torda, Bonchida, 167: Szászlóna | SzéSzej. 67: jugoszláviai székelyeknél; Al-Duna. Ez a kicsi, a földön szétfutó szárú növényke a ludak kedves étele. Melius névmagyarázata a Herbariumban: „mert a lúdfiakat kiczin korokban ezzel tarttyác” az összetett szó előtagjára vonatkozik (*pipe* = fiatal liba). Csapó azt írja, hogy „Köz haszna: ... kivált a' Libák meg-hiznak tőle, ez okból is Erdély Országban *Pipehurnak* neveztetik, mert ott a' libákat *Pipéknek* nevezik”. Diószegi a *pipehúr* helyett az *Alsine media* jelölésére a *gyenge lúdhúr* elnevezést javasolta (OrvF. 384). Jávorka azonban szintén az eredeti néven említi: *pipehúr* 'lúdfiak étke' (MF. 307).

Az utótagra vö. a *tyúkhúr*, *csibehúr* és *lúdhúr* szócikkben foglaltakat.

Erdélyben ez a növénynevünk átkerült a románba; vö. r. N. *pipehur* 'Lysimachia nummularia' (Ethn. 87: 222).

A *Cerastium* genusnév (gör. *keras* 'szarv') a növény magjának alakjára utal.

pipeláb J: libaláb (SzT. 7: 1238). Hapax, 1741-ből való adat.

pipevirág J: *Taraxacum officinale* (MNöv. 154). R. 1911: ua. (Nsz. 240). N. NövKözl. 2: 24: Kőrispatak, Udvarhely m. | Szabó–Péntek 59: Újtusnád, 91: Kolozsvár, 130: Etéd | Nyr. 34: 84: Gyergyó | Péntek–Szabó 294: Magyarfenes, Nyárszó | SzegFüz. 2: 166: Szentábrahám | NyIrK. 34: 42: Erdély. Etnobotanikai terminus az erdélyi nyelvjárásokban. Azok közé a növénynevek közé tartozik, amelyek a növényhez fűződő babonás hiedelemből erednek. Etéden azt tartják erről a növényről, hogy ha a gazdasszony leszedi a virágját, nem lesz pipe a háza táján. L. még a *libavirág* szócikket. További idetartozó társnevek: *kislibavirág*, *zsibavirág* (MNöv. 154, 155) és a *papatyivirág* (NyIrK. 34: 43), hiszen a *papatyi* 'kis liba' jelentésű. Ez utóbbi talán összefügg a növény szintén erdélyi *pápija*, *pépédija* (uo.) nevével, mely a r. *papadija* (RK. 297) átvétele. (A *Taraxacum* régi arab növénynév).

pipifű J: *Bellis perennis* (Kovács 18). A Szigetközben nevezik így – *csibe- virág* hasonneve mellett – a százsorszépét. A névadás indítéka az, hogy – amint azt magyarázatul az adatközlő a *csibe- virág* elnevezéshez hozzáfűzte – „akkor virágzik, amikor a csibék kelnek” (uo.).

pipisgegomba J: *Cantharellus cibarius*. N. MTsz. 2: 155: Bars. Nyelvjárási gombanév.

pipivirág, pipike J: *Matricaria chamomilla* (Kovács 26). A leginkább elterjedt gyógynövény, a *kamilla* neve a Szigetközben; a név keletkezésében nyilván közrejátszott a kamilla *pipitér* elnevezése.

pulykabegy J: *Amaranthus caudatus* (Ethn. 87: 213). Háromszéken, Árapatakon használatos név, román megfelelője a N. *pujka āra* 'ua.' (uo.).

pulykafa N: MNy. 4: 33: ua. (Réty) 'Achillea Pannonica'.

pulykafű J: 1. cickafark; 2. baltacim (MNöv. 157). R. 1805: *pulykafű* (Pethe F.: Pallérozott mezei gazdaság. Sopron, 1835: Kassai 4:161. Erdélyi nyelvjárásokból adatolt: Szabó–Péntek 138: Marosvásárhely, Szentmihály-Ajnád, Újtusnád | NépismDolg. 4: 24: Gyimesbükk | KGy. 218: Kovászna m. A név magyarázata az, hogy a növényt eleségként fiatal baromfinak, főleg pulykáknak adják, mert ettől erősödnek.

pulykagyom N. Kovács 37: *pókagyom* (Szigetköz) 'Polygonum lapathifolium'. A *pulykaparéj* nyelvjárási társneve.

pulykakása N. Nyr. 75: 395: *pujkakása* (Hortobágy) 'kásafű; *Lepidium perfoliatum*'.

pulykaméreg J: *Polygonum orientale* (MNöv. 96). R. 1894: N. *póka mérge* (Balaton mell.) 'ua.' (FöldrKözl. 22: 74). Ezzel az állatnévvel összefüggő további tájnyelvi elnevezései a *karmazsinvirágnak*: *pókaszakáll*, *pókatara*, *pulykavirág* (Nsz. 243). A *pulykaméreg* név szemléleti háttere az, hogy a virágzat emlékeztet a pulyka nyakának alsó oldalán levő bibircsókos, vöröses kötőszöveti képződményre.

pulykaorrú cikkszár J: *Polygonum orientale* (Nsz. 251). R. 1807: *pujka- orrú tzikkszár*, *pujka orr* 'Polygonum orientale' (MFűvK. 254), 1873: Ballagi 2:

452. N. Kassai 4: 161: *pulyka-orr-virág* (Hegyalja) 'ua.'. A zoomorf terminus magyarázata az, hogy – mint Kassai 1835-ben jellemzi a növényt – „olj fityegő, és veres virága van ezen plántának, mint a' pulyka kakasnak fityegő orra”. A lecsüngő piros színű füzérek motiválták az elnevezést. Tehát itt is a növény valamely részét hasonlítják egy állati testrészhez, így alkotva az állat nevével botanikai elnevezést. A debreceni fűvészkönyv szerzőpárosának szóalkotása; a „Régi és Népközt forgó magyar nevezetek” sorában felsorolt *őszi boroszlán*, illetve *pujkaorr* helyett javasolta Diószegi a „Megállított Nevek” közé (OrvF. 366 és 384) a *pujkaorrú tzikkszár*. A *cikkszár* utótagot felsorolja azok között a nevek között is, amelyek „Deákból fordítottak”: *tzikkszár* (uo. 357). Az EtSz. (1: 686) szerint nyelvújítási alkotás; de képzésmódja nem világos. Felmerült, hogy talán a *cikkes szár* összerántása lehet (Kiss Lajos közlése szerint), de Diószegiék utalása egy – sajnos közelebbről meg nem határozott – latin eredetire, egyelőre eldönthetlenné teszi a kérdést.

pulykaorrú keserűfű J: *Persicaria orientalis* (P. 142). R. 1899: *pújka-ór* (Zilah) (Nyr. 28: 236). N. MNy. 39: 255: Kürt | Kovács 26: Szigetköz | NépismDolg. 3: 112: Kalotaszeg | FőTsz. 119.

pulykaparéj N: Kovács 37: *pókaparé* (Szigetköz) 'Polygonum lapathifolium'. A *lapulevelű keserűfű pulykaparéj* nevét a levelek paréjhoz való hasonlósága alapján kapta.

pulykaszakáll J: *Polygonum orientale* (MNöv. 96). N. uo.: *pókaszakáll* 'ua.'. A *pulyka* név *póka* alakja ma a nyugati nyelvjárásokban használatos, az ezzel képzett összetett növénynevek is mind az országnak arról a feléről valók. A középső és főként a keleti országrészben (és Erdélyben!) a *pulyka* ismert. A *pulyka* első fölbukkanásáról csak a XVII. századból van adatunk. A *póka* alak viszont már a XVI. sz. végéről adathozható, Balassi Bálint írja 1590-ben a „Porcogós Anókanak” becézett krakkói kurtizánról, hogy „Friss szép feje *póka*”. Nem valószínű, hogy a költő szíve hölgyét *pulykának* titulálta volna... Pázmány Péter is a 'pávát' nevezte *pókának* egyik prédikációjában. A *póka* tehát a *páva* szó továbbképzése lehet, mely vagy a szláv *pavka* kicsinyítő alak átvétele, vagy a magyarban keletkezett kicsinyítő **pávka* alakból. A *pulyka* eszerint az ebből lett *póka* későbbi változata.

pulykatakony J: *Amaranthus caudatus* (MNöv. 27). R. 1875: N. *pulyka-taknya* [Nógrád] 'Polygonum orientale' (Nyr. 4: 71). N. Natter 29: Felvidék | Nyr. 30: 99: Vas m. | Kovács 26: Szigetköz | Bálint 1:303: Szeged | MNy 20: 41: Nagyszalonta | FőTsz. 119. | MNöv. 157: Aszód, Ásványráró. A növény szára és levélkocsánya is piroslik, lecsüngő nagy vöröslő füzerei szolgáltatják a névadás szemléleti alapját. Virágzata hasonlít leginkább a *pulyka* piros bőrkinövéseihez. A nagyszalontai adat a *háromtövisű lepényfa* termésének elnevezése. Ugyanez Györszentmártonban *zsidótakony* (MNy. 20: 41).

pulykataréj J: *Spinacia oleracea*. R. 1881: N. *póka tara* (Sopron és Vas m.) 'vörös fűrtű kerti paraj' (Nyr. 10: 332). N. MiTsz. 62: Mihályi '1-1,5 méter magasra megnövő, nagy, zöld levelű növénynek bordóvörös, hosszú, vékony, lelógó virága' | FőTsz. 119. A paraj lecsüngő, vörös, taréjhoz hasonlatos virágzata a névadás szemléleti alapja.

pulykatúró N: MNy. 23: 69: *pujkatúró* (Jászapáti) 'Achillea collina'.

pulykavirág J: *Acalypha hispida* (Kultúrnöv. Bp., 1976. 56). N. KGy. 218: Kovászna m. | Szabó–Péntek 138: Marosvásárhely. A kutyatejfélek családjába tartozó, de tejnedvet nem tartalmazó dísznövény. A *pulykavirág* nevet a föltűnő bíbor- vagy kárminpiros, hosszan lelógó virágzatáról kapta.

pulykavirág J: *Persicaria orientalis* (P. 142). R. 1966: ua. 1. selyemkóró; 2. karmazsinvirág (MNöv. 157). A *pulykavirág* az utóbbi jelentésben a Hegyalján használatos (uo.).

récefű J: *Potentilla anserina* (MNöv. 118). N. MNy. 4: 33: Réty. A *pipefű* hasonneve Erdélyben. A *libapimpó*-nak még több, szárnyassal alkotott társneve ismert; vö. *libavirág*, *libatoppan*, *lúdpázsit*, *lúdhizlalófű*, *lúdláb*, *pipehúr*, *zuba-
virág* (MNöv. 118). Fontos takarmánynövény, innen a nevek származása.

récelábú muskátli J: *Pelargonium peltatum* (NyIrK. 11: 79). Az erdélyi Mezőpaniton a szép *borostyánmuskátli* népi elnevezése. Ezt a csüngőszárú növényt először 1701-ben, a gazdag Beaufort hercegnő kertjéből ismertették. Később általánosan elterjedté vált az ablakokban és az erkélyeken. Erdélyben a muskátlifajtát jelölő alapszóhoz járuló jelzővel különböztetik meg a többitől ezt a fajtát: *récelábu muskáta*. Az alapszó érdekes módon a magyar írásbeliségben először 1783-ban (NclB.) Benkő Józseftől följegyzett *muskáta* alakot őrizte meg (ugyanígy szerepel a Ballagi- és a CzF.-féle szótárban, valamint a MTsz.-ban). A szó *muskátli* alakja a XIX. sz. folyamán keletkezett a ném. *muskatl* (< ném. közvetítésű *moshcata*, *muscata* 'mósuszillatú' vándorszó; vö. még *muskotály*) tájnyelvi szóból, és vált az irodalmi nyelvben egyeduralkodóvá. A mezősegi nyelvjárástípusban Murádin László közlése szerint (NyIrK. 11: 80) az *á* után *o*-zó helységeken a *muskáto* alakváltozat is előfordul.

récevirág J: *Taraxacum officinale* (MNöv. 154). A *pitypang* egyéb társnevei között sok a hasonló, vö. *kácsavirág*, *kislibavirág*, *kotlóvirág*, *pipevirág*, *tyúkvirág*, *zsibavirág* (uo.). Nyilván ezt a növényt is szívesen csipegetik a réten a háziszárnyasok. Bár több sültet ehetnénk ilyen természetes és egészséges takarmányon felnőtt baromfiakból! Számunkra is egészségesebb volna, és bizony az ízük is egészen más, mint halliszten és lámpafényben hízlalt szerencsétlen társaiknak.

rucadió J: *Juglans regia* | közepes nagyságú termést adó diófajta (Péntek–Szabó 331). A kalotaszegi Mákó faluban a nagyszemű diófajta a *libadijó*, az apró szemű pedig a *tyúkdijó* (uo. 244, 245). A háziszárnyasok nevével különböztetik meg a diófajtákat.

rucafű R: 1901: ua. (Nyr. 30: 322). N. MTsz. 2: 322: Torontál m., Szaján | SzegSz. 2: 379: ua. ' valamiféle fű'. Az elnevezés alapja minden bizonnyal az, hogy a jelölt fűféle a rucák fontos takarmánynövénye. A németben lévő *Entengrütze*, *Entengrün* 'Lens palustris' (Nyr. 57: 129) jelentésű, azaz békalencse. Idetartozik egy tájnyelvi terminus: Biharban ezt a növényt úgy hívják, hogy *fűlencse* (MTsz.), a R. *fű* szó pedig a CzF. szótár szerint 'vadrécefaj, csörgőréce' jelentésű. Tehát a *fűlencse* növénynév eszerint 'vadréce lencséje, vadrécének való lencse'.

rucaláb J: *Tanacetum parthenium* (Péntek–Szabó 331). Népnyelvi zoomorf metaforikus terminus. A növény levelének alakja lehet a névadás motivációja.

rucaöröm J: *Salvinia natans* (PE. 162). R. 1897: ua. 'Salvinia' (Pallas 14: 734). *Lebegőhínár*, foltokban borítja a tavak felszínét. Neve népi megfigyelésen alapul: a víz színén úszó friss levelek főként a vízen táplálkozó rucafélék csemegéi. Akár a *Lens palustris*, melynek régi angol neve, a *ducks meat* (Gerard's Herbal. London, 1636. 191) is erre utal.

rucaperje J: *Heleochoa alopecuroides* (MF. 70). R. 1882: N. (Békés vm.) 'Alopecurus fulvus; Crypsis alopecuroida' (Tanáregyl. Közl. 3: 122). A *bajuszfü* (bajuszpázsit) (MNöv. 25) népnyelvi elnevezése, nyilván ez is a szárnyasok takarmánynövénye. Vízinövény voltára utal latin *heleochoa* (< gör. *helos* = mocsár; *chloë* = fü) neve is. Ennek tükörszava a ném. *Sumpfgas* 'ua.' (PbF. 210).

A *perje* utótag szláv eredetű, a magyarba átkerült szó jelentése 'fű, fűféle növény' lehetett. Már 1500 k. fölbukkan: „De gramine: *perje*” (MNY. 21: 141).

rucatalp J: *Podophyllum peltatum* (P. 250). A *tojásbogyó* egyik társneve. Ahogyan azt a tudományos *Podophyllum* [< gör. *pous*, *podos* = láb; *phyllon* = levél] név is mutatja, az elnevezés alapja a lomblevél alakja és a ruca lába közötti hasonlóság.

Talán leggyakoribb háziszárnyasunk a tyúk. Jó néhány összetett növénynevében felbukkan a neve. A tyúktojással is neveztek el növényt valaha, vö. XVI. sz. második fele: *tikmon fty* (MNY. 78: 199). A románban a *tyúk* szóval a *găiniță*, *găinusă* 'Ornithogalum umbellatum, Anemone nemorosa, Isopyrum thalictroides' (DRM. 2: 499) növénynevet találjuk: < *găina*-ból -*ită* kicsinyítő képzővel.

kövérttyúklevél J: *Sedum spectabile* (Kovács 24). R. 1892: N. *kövért tyúk* 'Sedum maximum' (Somorja) (Ethn. 3: 57). A *pompás varjúháj* levelének vékony bőre dörzsoléstől leválik, így a gyerekek fel tudják fújni. Ennek alapján nevezik a Szigetközben *kövérttyúknak*, *kövérttyúklevélnek*, illetve *békalevélnek*. Somorján kövér, húsos leveleit a zöldségekkel együtt a levesbe főzik, ott ez a névadás indítéka.

tyúkanyó J: *Tolmiea menziesii* (P. 260). A növényt jól írja le Friedhelm Bechthold a Szobanövény-kalauz (Bp., 1988.) c. munkájában (134–5).

tyúkbegy J: 1. tyúkhúr; 2. tikszem (MNöv. 196). R. 1577: *tiuk begy* 'Ruma' (KolGl.), 1578: *tyikbégy* 'Morsus gallinae' (Herbarium 181a), 'Anagallis' (uo. 182), 1783: NclB. 352, 1807: MFüvK. 213. N. SzegSz. 2: 611: *tyúkbegy* 'mezei növény'. Valószínűleg az a névadás szemléleti háttere, hogy ez a növény jó takarmánya a baromfinak, a csirkék, tyúkok szívesen csipegetik.

tyúkbélfű R. 1604: *tikbélfű* Asyla: barom orvoslo fű' (MA.). Az eredetileg 'bél' jelentésű *húr* szavunk szerepel az összetett növénynevekben. A névadási motívációt l. a *csibehúr*, *lúdhúr*, *madárhúr* és természetesen a *tyúkhúr* szócikkében.

tyúkbolondító J: *Veratrum nigrum* (MF. 164). R. 1901: ua. (Nyr. 30: 323). N. NövKözl. 2: 24: Betlen, Szolnok-Doboka m. | MTsz. 2: 840: Torda-Aranyos m., Komjátság, Sepsi-Kőröspatak | TermTudKözl. 1901: 455: Háromszék m. Mérgező növény, az előzővel ellentétben káros, veszélyes a baromfira. A *Veratrum nigrum*nak ez az elnevezése népi megfigyelésen, tapasztalaton alapul.

tyúkbors R. 1706: *tyúk bors* 'Baccae gallinariae' (PPNomH.). A Pápai Páriz Ferenc alkotta név nem vált közkeletűvé. A latin név *Baccae* előtagja 'bo-

gyó' jelentésű; nemigen sikerülhet ma már rájönni, hogy milyen növényt jelölhetett ő így. Az összetett szó *bors* utótagja ótörök jövevényszó a magyarban. A törökben iráni eredetű. A szóval – akár a jelölt fűszernövényvel – a magyarság kereskedelmi úton ismerkedett meg.

tyúkdió J: *Juglans regia* (Péntek–Szabó 335). Kis méretű termést hozó diófajta erdélyi elnevezése. A kalotaszegi Mákón a *tyúkdijó* (uo. 245) mellett a *ruca-dijó* a közepes nagyságú termést hozó, a *libadijó* (uo.) a nagy termésű dió neve.

tyúkdöglesztő J: *Pulsatilla* (MNöv. 110). R. 1903: N. *tik-döglesztő* (Veszprém) 'Pulsatilla vulgaris' (NövKözl. 2: 23). A *kökörcsin* egyik népnyelvi elnevezése. A név azt bizonyítja, hogy a népi megfigyelések nyomán pontosan ismertek voltak az egyes növények káros-, ill. gyógyhatásai. Ez az elnevezés a mérgező növény veszélyességére utal, akár az *alamuszivirág* (uo.) társneve is. Protoanemonint és anemonint tartalmaz. Mérgező növényeket jelöl a hasonló névadási szemléleten alapuló és értelmű ném. *Hühnertod* (azaz 'tyúkhalál') és *Hühnerverrecker* (azaz 'tyúkpusztító') (M. 231) elnevezés is.

tyúkeper J: *faeper*; *Maulbeer* (SzékNySz. 137). N. uo.: Háromszék: Feltorja, Altorja, Futásfalva, Ikafalva, Kézdiszentlélek, Szárazpatak; Csík: Csíkkozmás, Fitód, Pottyand, Madéfalva, Karcfalva, Gyimesbükk; Gyergyó: Marosfő, Vasláb, Gyergyóújfalu, Marosfalva, Gyergyócsomafalva, Kilyénfalva, Gyergyószentmiklós, Gyergyóremete, Csutakfalva, Eszenyő, Kicsibükk, Gyergyóditró, Orotva, Gyergyóhodos, Borszék, Gyergyótölgyes, Tekerőpatak. Nyelvjárási elnevezés Erdélyben. A Székely Nyelvföldrajzi Szótár értelmezése, a *faeper*, *Maulbeere* a magyarországi modern botanikai nevezéktanban a *Morus D-Mora* 'eperfa' (P. 430) neve. Hívták *szederfa* néven is. *Tyúkeper* elnevezése valószínűleg onnan ered, hogy a fa alatti lehullott – a földiepernél lényegesen apróbb szemű – gyümölcsöt a tyúkok szívesen felszedegetik. Motiválhatja az is még az elnevezést, hogy éjszakára a tyúksereg „felgallyaz”, föltelepszik az eperfa ágaira, mert ott napnyugta után védettebb helyen tudja magát bizonyos tyúktolvaj ragadozóktól.

tyúkfá J: *Tectona grandis* (MNöv. 190). Csak N. *tíkfa* neve ismert a forrásokban, ezért a jelentés alapján biztos, hogy népetimológiai alakulat. Az igen értékes *teakfa* nevének magyar megfelelője. A *Tectona* genusnév a *teakfa* maláj nevéből, a *tekka* szóból képzett. Német neve is *Teakbaum* (PbF. 441). A fa anyaga olyan értékes, hogy a XVIII. században Burmában valamennyit királyi tulajdonná nyilvánították. A tíkfába bevett vasszög 100 év múlva is olyan, mintha új lenne, nem rozsdásodik. Nem bírnak a fával a vegyi anyagok sem. Különös tulajdonsága, hogy nem ég.

tyúkfarak J: *Ranunculus polyanthemos* (Nyr. 86: 441).

A *sokvirágú boglárka* nyelvjárási neve a baranyai Várdarócon; Penavin Olga gyűjtése.

tyúkfos N. SzegSz. 2: 611: ua. 'Stellaria media'. A név megfelelője a németben a *Hühnerdreck* 'ua.' (és még 5 növényféle) (M. 230), tükörszó.

tyúkgalóca R. 1807: *tyúk galótza* 'Agaricus gallinaceus' (MFűvK. 229). A gombafajtának ez az összetett elnevezése a *tyúk* szóval ritka előfordulású gombané. A debreceni fűvészkönyv szerzőpárosának szóalkotása valószínűleg,

ennek megjelenése után csak a CzF. szótárban szerepel. A *galóca* utótag magyarázatát l. a *galambgalóca* szócikkében.

tyúkgomba J: *Marasmius oreades* (NytudÉrt. 80: 39). R. 1833: N. *tyúkgomba* (Hegyalja) (Kassai 2: 293). N. MTsz. 2: 840: Sopron és Vas m., Göcsej, Zala m., Szepezd, Hegyalja | NyTudÉrt. 80: 39: Bakonyalja, Sárovar | MNy. 38: 346: Felsőőr | Ethn. 87: 228: Kárpátalja, Dercen. A gombanév magyarázatát Gregor adja (NytudÉrt. 80: 39): „a csirkegomba analógiás hatására keletkezett a 'csirke', 'tyúk' fogalmának korrelációja alapján”. Eszerint azokhoz a szláv gombanevekhez tartozik, melyeket a *csirkegomba* szócikkében sorol föl. A név tipológiailag összetartozik a *róka**gomba*, *nyúl**gomba*, *szarvas**gomba* stb. elnevezésekkel.

tyúkharpás J: *Anagallis arvensis* (MNöv. 190). R. 1578: *tyic harapta fű* 'Morsus gallinae' (Herbarium 181a), 1783: NclB. 352, 1798: Veszelszki 42. N. Molnár 30: Zemplén | SzegSz. 2: 611. Valószínűleg a R. német *Hünerbiss* 'ua.' (StirpAdv. 194) (mai *Hühnerbiß* '4 különféle növ. neve' (M. 229)) tükörfordításával került a magyarba. A névadás szemléleti alapja az, hogy e növény levelei cakkos szélűek, mintha megcsipkedték volna.

tyúkhunyor N. SzegSz. 2: 611: *tyúkhunyor* 'Helleborus'. Szeged környéki nyelvjárási növénynév a baromfi nevével. Az összetett szó *hunyor* utótagja régi – magyar fejleményű – növényneveink, a *hun*y ige családjába tartozik. Első fölbukkanása az írásbeliségben 1395 k.: „polipódia: *humior*” (BesztSzj. 380). A jelölt növények altató hatása lehet a névadás alapja.

tyúkhúr J: *Stellaria* (p.p.); *Stellaria media* (P. 260). R. 1577 k.: *tykhur* (OrvK. I:62a), 1578: Herbarium 181a, 1584: NomPann. 14, 1588: FrankHasznK. 19. A régi orvosbotanikai művek terminusa megőrződött a népnyelvben. Különböző növények nevéként legtöbb vidékünkön használatos a nyelvjárásokban: MTsz. 2: 841: Zemplén m., Deregnő | Nyr. 10: 332: Sopron és Vas m. | MNy. 39: 254: Kürt | SzegSz. 2: 611 | SzlavSz. 3: 168 | Édes 37: Balaton-felvidék | OrmSz. 563 | KkSz. 260 | MNöv. 190: Somogy | Kovács 37: Szigetköz | BüTsz. 229 | Nagy 9: Nagyváty | MNy. 33: 348: Órisziget | Ethn. 3: 60: Csallóköz | MNy. 23: 590: Páka | Kótyuk 82: Kárpátalja, Rát | BaNyj. 73 | NéprÉrt. 35: 82: Göcsej, Zalabaksa | uo. 33: 236: Cserszegtomaj | Nyr. 33: 478: Rábaköz, Bősárkány. Jó takarmánynövények a jelölt fajok, a *lúdhúr*, *pipehúr*, *csibehúr*, *libafű*, *madáreleség*, *tyúkbegy* stb. hasonlóak szintén erre mutatnak. Amellett, hogy a baromfi (és a juh is) szívesen csipegeti, legeli, fontos gyógynövény is; teája a vese- és az epe-működést serkenti.

A jelölt növények kerek keresztmetszetű, csőszerű, tekervényes szára a névadás motivációja. 1604-ben még ismeretes volt egy gyógynövénynek tartott herba *tyúkbélfű* neve is, a *húr* 'bél' jelentésének megfelelően; vö. *tikbélfű* 'Asyla: barom orvoslo fű' (MA.). A *tyúkhúr* minden bizonnyal Melius névalkotása fordítással, vö. ném. R. 1578: *Hünerdarm* 'Morsus gallinae' (Herbarium 182). (1574: N. *Hüenerderm* 'Stellaria media' /SchwäbWb. 3: 1897/). Mai szaknyelvi alakja a *Hühnerdarm* egész sor (16) különféle növényt jelöl. (A szóban a német *Darm* utótag 'bél' jelentésű, a *Hühner* pedig a *Huhn* 'tyúk' többesszámú alakja.) Hasonló a cseh R. *kury strewce* 'Alsine, Morsus gallinae, Hippia minor' (Erlanger

Herb. 220) elnevezés is. Összetett növénynevek utótagjaként Melius óta adathatható a *húr* a magyar írásbeliségben, aki különböző háziszárnyasok neveivel összekapcsolva alkotta meg *pipehúr*, *lúdhúr*, *tyúkhúr* növényneveit. A baromfiaknak a nevei azért is kerültek az összetett szavakba, mert a jelölt növények ezek kedvelt takarmánynövényei, azaz az előtag azt fejezi ki, hogy az állat eszi a növényt. (A népnyelvben ma is használatos ezeknek a növényeknek *madáreleség* (MF. 305), sőt a csibehúrnak *tehénabrak* (uo. 318) társneve.)

Noha Szikszai műve (Nomenclatura) csak 1590-ben, tehát időrendben Melius műve után jelent meg nyomtatásban, feltételezhető, hogy a szójegyzék a Herbarium megírásának korában közismert lehetett, kéziratban már közkézen forgott, és így forrásul szolgálhatott. Ezt az is alátámasztja, hogy a Herbariumban a Szikszai szójegyzékénél korábbi források (SchlSzj., BesztSzj., GyöngySzt., Murelius) több száz növénynevéből – Szabó T. Attila lelkiismeretes összehasonlítása alapján – mindössze 73 elnevezés lelhető föl. Ráadásul ezek mind közismert, a mindennapi életben használatos növénynevek; nincs feltétlenül szükség összeírásukhoz írásos forrásra. Szikszai ezzel szemben igen sok növénynevet gyűjtött a nép körében, és a kevésbé ismert népnyelvi elnevezések hatalmas mennyiségben, teljes alaki egyezéssel bukkannak föl a Herbariumban. Ennek fényében fel kell tételeznünk, hogy a *húr* utótag mégsem Melius révén került a magyar növénytani szakszókincsbe a – nála is szereplő – ném. *Hühnerdarm* mintájára, hanem (pl. a *madárhúr*, mely Szikszai szójegyzékében olvasható) már előbb is használatos volt a népnyelvben növénynévként.

Hogy a névadás indítéka még ma sem homályosult el a köztudatban, arra jó példa egy – a közelmúltból származó – adat. Még 1950-ben is kapott a *húr* szó új értelmezést (tárgyi hasonlóság alapján), vö. *húr* 'a zöldbab szálkája' (Nyr. 74: 396). Egy csíkszentkirályi székely asszony használta ilyen értelemben: „A zödbabnak, mikor már kissé öregedő, aszt mongyák: ... jó lë kell szënni a *húrj*át. Lë kell a babot *húrozni*, má megöregedëtt, nagyon *húros*”.

Megjegyezzük, hogy a zoológiában is használatosak olyan metaforikus állatnevek, melyek a *húr* szóval képzett összetételek. Például *húrféreg* v. *zsinégféreg* 'Gordius' (Pallas 9: 488), *húrféreg* 'Nematomorpha', melynek német megfelelője a *Saitenwürmer* (Gozmány: Vocabularium Nominum Animalium. Bp., 1979. 1: 7601.)

tyúkhúrvirág R. 1894: N. *tikhúrvirág* 'kerti Mesembryanthemum' (Földr. Közl. 22: 74).

Tájnyelvi szó, a Balaton mellékén nevezték így – külső hasonlóság okán – ezt a kertekbe ültetett dísznövényt; ezzel a névvel a *tyúkhúr*hoz hasonlították. Az összefüggés nem egészen világos, hiszen ez egy jóval nagyobb és szép díszvirág. A tudományos *Mesembryanthemum* nevet az elődök áttekinthetetlen rendszertanát homonímiával, sőt hypernímiával fölszámoló Linné adta a növénynek a gör. *mesembría* 'dél' és az *ánthemon* 'virág' szavak felhasználásával (vö. *Chrysanthemum*). Nyilván a *Mesembryanthemum* mintájára keletkezett a növény német *Eispflanze* (Boerner 362) [> m. *jegesvirág*, *jégvirág* 'ua.' (P. 428)] neve mellett a *Mittagsblume* 'ua. és *Dorotheanthus* (PbF. 290 és 157) tükörszó. A magyarban is akad arra utaló elnevezés, hogy a jelölt növény csupán a legerősebb napon, délben virágozik vagy csak délig – virágait akkor már becsukja –, mint pl.

a *vadhajnalka*; vö. (a tükörszó) *délvirág*, illetve *délike*, *napcsillag* 'Delosperma' (P. 73), N. *déliqlátó* 'Calistegya sepium' (MNöv. 171).

tyúkláb J: Ranunculus repens (MF. 375). R. 1664: *tyúk láb* 'Ranunculus' (Posoni kert 78), 1741: SzT. 7: 1238, 1775: Csapó 34, 1832: Kreszn. 2: 281. N. SzegSz. 2: 611 | Nép és Nyelv 1943: 95: Algyő, Nagyfa. Mint a *kúszó boglárka* egyéb elnevezései is (*kakasláb*, *hollóláb*) a kúszó indákat hasonlítják a madárlábhoz. Lippay valaha a németből vehette át tükörfordítással; vö. ném. *Hühnerbeinlein* 'Cantharellus cibarius' (M. 229) vagy *Hühnerhaxen* 'Aegopodium podagraria', méginkább *Hühnerfuß* 'Ranunculus és még 15 növény elnevezése' (uo. 230).

tyúklábvirág J: Ranunculus repens (Kovács 29). A *kúszó boglárka* nyelvjárási neve a Szigetközben. Az előző *tyúkláb* névvel tartozik össze.

tyúklevél J: Sempervivum sp. és Aeonium arboreum (Kovács 21). A *kövirózsa* egyik társneve a Szigetközben. *Sempervivum* tudományos neve a növény örökzöld voltára utal.

tyúkmag R: 1578: tyik mag 'Tragus' (Herbarium 33). Hapax. Meliustól nem vette át senki; azon – egyébként igen ritka – növénynevek közé tartozik, mely csak a Herbariumban bukkan föl. Melius értelmezése a Linné előtti idők terminusával igen régi elnevezés, már Pliniusnál olvasható a lat. *tragos* (13: 116; 27: 142) egy tüskés, tövises növény nevéként. Sőt, ez csak átvétele Dioscorides gör. *trágos* 'ua.' növénynevének. Bauhinnál is felbukkan (3, 35: 706), mint *Tragus spinosus Matthioli, sive Kali spinosus*. Nem valószínű, hogy a gör. *trágos* 'kecskebak' jelentésű szóval volna azonos (Strömberg 142) ez a növénynév, hiszen nem a növény bakszaga itt a perdöntő, hanem alakja, tüskés volta, melyre gör. *tragákantha* neve is utal. Frisk (2: 916) a gör. *traganos* 'porc' szóval hozza összefüggésbe.

tyúkméreg R. 1832: ua. 'Hyosciamus' (Kreszn. 2: 280). Alighanem Kresznerics vette át a németből tükörfordítással; vö. ném. *Hühnergift* 'Solanum nigrum' (M. 230). A névadás magyarázata az, hogy a jelölt növények mérgezőek, a baromfit féltik tőlük.

tyúkkorr J: Geranium (MNöv. 68). R. 1899: N. *tyúkkorr* (Csík, Gyimes) 'ua.' (Nyr. 28: 143). N. MTsz. 2: 842: Csík m., Gyergyó-Újfalu | Gyógysz. 378: Gyergyó | NépismDolg. 29: Gyimesbükk. A névadás motivációját l. a *gólyaorr* és a *daruorr* szócikkben. Ismert a német *Hühnerschnabe* (tkp. 'tyúkcső') (M. 231) elnevezés, mely azonban nem a *Geranium*, hanem a *Sedum acre* neve.

tyúkköröm J: Nolana (MNöv. 196). R. 1807: *tyúkköröm* 'N. prostrata' (MFűvK. 157). A mai botanikai szaknyelvben egy nálunk nem honos, egzotikus növény neve. A debreceni fűvészkönyv megjelenésének idején azonban egy itthoni, ráadásul jó takarmánynövényt jelölt. A növény ott olvasható jellemzéséből a névadás motívuma is kiderül, hiszen „a' tyúkoknak igen kedves eledetek” (157).

tyúksegge J: Taraxacum officinale (Péntek–Szabó 185). R. 1843: *tyúksegge* 'Clavus helos' (Bugát 447). N. Péntek–Szabó 294: Mogyorókereke | SzegFüz. 2: 163: Szászfenes | MNyj. 2: 211: Nyitra vid., Alsócsitár (gombanév). Ha nem egy régi tájnyelvi növénynév, és ebben az esetben a németben meglévő megfelelője csak hasonló névadási szemlélettel jött létre, akkor a *tyúksegge* jövevényszó. A németből vehette át Bugát Pál tükörfordítással, vö. ném. *Hühnerarsch* 'Filipendula

ulm.’ (M. 230). A pitypangot nem szedik, mivel a hiedelem szerint vést hoz a tyúkokra. Innen ered ezen kívül *kotlóvirág*, *tyúkvirág* neve is.

tyúkszem J: Anagallis (MNöv. 190). R. 1577 k.: *tjkszem few* ’a kankalinfélék családjába tartozó növény; Gauchheil’ (TESz 3: 1021), 1578: *tyik lzem* ’Morsus gallinae’ (Herbarium 182). A régi terminus megőrződött a népnyelvben, a történelmi Magyarországon igen sokfelé használatos a nyelvjárásokban: Nyárády 82: Marosv.h. | SzegSz. 2: 611 | SzamSz. 2: 415 | MNy. 11: 92: Biharm., Tárkány | MNy. 4: 34: Réty | Zelnik 21: Diószén [csángó] | Nép és Nyelv 1943: 95: Horgos | SzegFüz. 2: 66: Túrkeve, Hódmezővásárhely | Kótyuk 78: Kárpátalja, Rát | SzegFüz. 2: 160: Szucság | Herman:Pászt. 686: Pusztaszentmiklós. Földi János (20) jól látta, hogy a név „a Görög és Deák Nyelv példája szerint” jött létre. Az *anagallis* valóban régi görög növénynev. Többek véleménye az volt, hogy gyógynövényt jelöl a név, és régebben tyúkszem ellen alkalmazták (így pl. Natter-Nád Miksa, aki szerint „leveleit a tyúkszem puhítására használták”). Mások véleménye szerint a névadás szemléleti alapja az volt, hogy e növény virágjának színe a tyúk szemének rajzához hasonlít. Simai leírása (Nyr. 31: 138): „virágai apró rózsaszínűek, pirosak”, és ezért a név színbeli hasonlóságon alapszik. A név keletkezésének indítéka lehetett a szaknyelvben rendszerint *tikszem*-nek nevezett kankalinféle növény termésének a tyúk szeméhez való alaki hasonlósága is, hiszen a későbbi jelentések már névátvitel útján jöttek létre.

A német tükörszó *Hühnerauge* (M. 229), mellyel 19 különféle növényt is jelölnek. Átvitt értelmű lehet esetleg a *Sedum acre* német *Hühnerzehe* (M. 231) elnevezése (azaz ’tyúklábujj’, de ’vkinek a tyúkszemére hág’ jelentése is van az utótagnak).

tyúkszemfa J: *Padus avium* (MNöv. 124). R. 1911: *tyukszemfa* ’Prunus padus’ (Nsz. 322).

A *májusfa* egyik szaknyelvi társneve. Szó szerinti megfelelője a németben a *Hühneraugenbaum* szintén ’Prunus padus’ (M. 229), ebből vették át tükörfordítással.

tyúkszemvirág J: *Adonis vernalis* (MNöv. 78). R. 1911: *tyukszemvirág* ’ua.’ (Nsz. 322).

N. SzegFüz. 2: 68: Selye | MTsz. 2: 842: Szeged | Nyr. 75: 395: Hortobágy. A pásztortáskán kívül a tavaszi hérics egyik társneve. Latin nevének *Adonis* előtagja egy olyan növényt jelöl, amelynek virágai szépségükkel Venus kedvencére, Adonisra emlékeztetnek, akinek véréből a legenda szerint a növény keletkezett. Német neve is *Adonisröschen* (PbF. 669).

tyúktaraj J: *Gagea lutea*, *G. pratensis* (EV. 271). R. 1584: *tik tara* ’Anagallius’ (NomPann. 17), 1595: *tyktara* ’az gabonak között terem, kenyerral főzik özue es vgy ezik’ (Beythe A.: FivK. 45b). N. Nyárády 22: Marosvásárhely | Kótyuk 78: Kárpátalja, Rát. A *kakastaraj* növénynevünk azonos névadási szemléletű hasonneve, az elnevezés motivációját l. abban a szócikkben.

tyúkvadító J: *Primula vulgaris* (MNöv. 190). A *sárga kankalin* – nyilván népi megfigyelésen alapuló – társneve *tikvadító* alakban Zalaszántón használatos. A Szigetközben a *tyúkvadító* (Kovács 29) a *Glechoma hederacea*: „a tikok megkergülnek tölle”.

tyúkvakító J: *Anagallis arvensis* (MNöv. 190). R. 1875: N. ua. (Nógrád m.) 'ua.' (Nyr. 4: 122). N. Nyr. 29: 17: Kiskunság | Herman:Pászt. 686: Pusztaszentmiklós | MTsz. 2: 843: Heves m. A vetések szélén gyakori *nyári hérics* sajátságos vörös színéről kapta nyelvjárasi *tyúkvakító* nevét.

tyúkvirág J: 1. pitypang; 2. martilapu (MNöv. 196). R. 1903: N. *tyúkvirág* 'marti lapu' (NövKözl. 2: 24). Régi erdélyi népnyelvi terminus. Moldvai és erdélyi nyelvjárásokból adatolt, valamint az Őrségben használatos. Oda nyilván az áttelepült határvédő székelyek juttatták. Így jutott Moldvába is, a csángóknál megőrződött nevet a menekülő székelység vitte magával. N. NövKözl. 2: 24: Fotos, Háromszék m. | Szabó–Péntek 59: Nagy-, Kisbacon, Marosvh., Mikóújfalú | Péntek–Szabó 294: Kalotaszeg, Jegenye | Ethn. 87: 206: Háromszék, Árapatak | MNy. 4: 34: Hétfalu | Zelnik 20: moldvai csángó, 21: Pusztina | MNy. 37: Tatrang, Brassó vm. | MNy. 33: 348: Órisziget, Felsőőr | NyÍrK. 34: 43: Erdély | MNy. 29: 321: Bogdánfalva | SzegeFüz 2: 166: Bölön, Ürmös | KGy. 218: Kovászna m., Erdővidék | Gyógyn. 17: Csíkszereda. A jelölt növényekről (az utolsó nyelvjárasi adatot kivéve) a közhiedelem azt tartja, hogy vést hoz a tyúkokra, innen ered ez a neve. Rontó hatása például, hogy a tyúknak nem lesz csirkéje, vagy nem tojik stb. (Ilyen a *kotlóvirág* elnevezés is). A *tyúkvirág* német tükörszava a *Hühnerblume* szintén 'Tussilago farf.' (és még 6 növény) (M. 229); a románban is tükörszó, vö. r. *floarea găinii* 'Taraxacum officinale' (Ethn. 87: 206).

SZAKIRODALOM

(csak az I. részben nem közölt források)

- Atrebatis = C. Clusius: *Atrebatis Rariorum aliquot Stirpium*. Antverpiae, 1583.
 Erlanger Herb. = Az erlangeni Universitätsbibliothek latin *Herbariumának* növénynevei (XVI. és XVII. sz. fordulója).
 EV. = Zdenka Podhajská: *Európa vadvirágai*. Bp., 1991.
 Édes = Édes Jenő: *A Balatonfelvidéki népnyelv*. Bp., 1907.
 Ért. = *Értekezések a nyelv- és széptudományi osztály köréből*. (MTA) Pest, 1870 / 7: 65–76.
 Bálint = Bálint Sándor: *A szögedi nemzet I–II*. Szeged, 1976–77.
 Bejan = D. Bejan: *Nume românești de plante*. Cluj-Napoca, 1991.
 Beke = Beke Ödön: *Népies növényneveink történetéhez*. Szombathely, 1935.
 Boerner = F. Boerner: *Taschenwörterbuch der botanischen Pflanzennamen*. Berlin, 1966.
 Frisk = H. Frisk: *Griechisches etymologisches Wörterbuch. I–III*. 1973–1979.
 MO. = Magyar Beck Vladimir: *Magyar–orosz mezőgazdasági szótár*. Bp., 1953.
 NomPann. = C. Clusius: *Stirpium nomenclator pannonicus*. Antverpiae, 1584.
 NomVeg. = Benkő J.: *Nomina Vegetabilium*. in Magyar Könyvház. Pozsony, 1783.
 PPNomH. = Pápai P. F. följegyzései: *Nomenclatura Herbarum*. Anno 1706.
 StírpAdv. = Beythe András följegyzései a *Stirpium adversaria nova* (London, 1570.) c. könyvből. Koruk: 1601–16.
 Strömberg = R. Strömberg: *Griechische Pflanzennamen*. Göteborg, 1940.
 Útm. = *Útmutató a szőlőművelésre*. Bp., 1899.

SUMMARY

*Rácz, János***Compounds involving names of birds in the terminology of botanics**

This paper discusses Hungarian botanical terms involving the noun *madár* 'bird' and individual names of birds, going from domestic to wild fowls. The author emphasises word historical and word geographical aspects (the first attested occurrence of the plant name in written documents and regional variation respectively, but without mentioning dialectal variants) as well as the psychological background of naming habits.

The anterior constituent *madár* often expresses smallness, lightness, deviant amount. For plants that yield fruit, *madár* or *madárkás* 'birdy' means 'consisting of small pieces' (grapes, berries). But it may also allude to the habitat of wild fowl, meaning '(growing in a) field, meadow, forest' or else to the fact that the fruit of the given plant serves as food for birds.